

Eski Türk Tarihçiliğinin Avrupa'da Doğuşu¹

Can Tankut ESMEN*

Öz

Eski Türk tarihçiliği Türkiye'de kurumsallaşmış ve ayakları yere basan bir araştırma sahası olarak karşımızda durmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmaların büyük bir kısmı ise on dokuzuncu yüzyıl boyunca Avrupa'da çeşitli sebeplerle üretilmiş olan öncü metinlerden beslenmektedir. Süreç içerisinde Türkçeye tercüme edilmiş olan bu metinlerin kendi tarihi hikayeleri hakkında yazılıp çizilenler ise oldukça yüzeyseldir. Şimdiye kadar yapılan çalışmalar daha ziyade münferit isimler ya da eserler üzerinde odaklanmıştır. Buna ek olarak, Avrupa kökenli bu ilk metinleri sistematik biçimde sınıflandırma ve kendi bütünlüğü içinde anlamlandırmaya yönelik bir girişimde söz konusu olmamıştır. Bu çalışmada, eski Türk tarihçiliğinin bir araştırma alanı olarak Avrupa'da doğuşu konu edilecektir. Tek bir merkezde ve tek bir amaca hizmet etmeksizin gelişen ve geniş bir külliyata dönüşen bu öncü çalışmalar, kategorize edilip araştırmacılara sunulmaktadır. Böylelikle eski Türk tarihine yönelen günümüz araştırmacılarının, beslendikleri temel çalışmaların kökenleri hakkında bilgi sahibi olmaları umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Eski Türk Tarihi, Şarkiyatçılık, Avrupa, Akademi, Temel Eser.*

The Birth of Ancient Turkish Historiography in Europe

Abstract

*Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, cantankutesmen@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2259-0518.

(Makale gönderim tarihi: 29.11.2020; Makale kabul tarihi: 31.05.2021)

¹ Bu çalışma *Türkiye'deki Tarih Yazımında İdeolojik Tarih Pratikleri ve Eski Türk Tarihçiliği* adlı doktora tezinin ilgili bölümünden üretilmiştir.

Ancient Turkish historiography institutionalized in Turkey and down to earth as a research field confronts us. Most of the studies in this field are fed by pioneering texts produced in Europe for various reasons during the nineteenth century. What has been written and drawn about the historical stories of these texts translated into Turkish in the process is rather superficial. The work done so far has mostly focused on individual names or works. In addition, there was no attempt to systematically classify these early texts of European origin and make sense of them in their entirety. In this study, the birth of ancient Turkish historiography in Europe as a research area will be the subject. These pioneering studies, which developed in a single center and without serving a single purpose and turned into a large corpus, are categorized and presented to researchers. In this way, it is hoped that today's researchers, who turn to the ancient Turkish history, will have information about the origins of the basic studies they nourished.

Key Words: *Ancient Turkish History, Orientalism, Europe, Academy, Basic Work.*

Giriş

Eski Türk tarihi ile ilgili eserlerin ilk örnekleri Batıda yapılan çalışmalarla verilmiştir. Özellikle Fransa'da, başlayan ve olgunlaşan erken Türk tarihçiliğinin, süreç içerisinde Türk tarihçiler tarafından ithal edildiği ve benimsendiği görülmektedir.² Söz konusu patika üzerinden tarih tasavvurunun Batıdan Türkiye'ye taşınması/nakledilmesi, özellikle ilk örneklerde, basitçe etkilenmenin ötesine geçmiş, Türkiye'deki çalışmaların şekillenmesinde adeta şablon görevi görerek, Türkiye'deki metinler üzerinde büyük oranda belirleyici olmuştur. Fakat ilerleyen yıllarda bu etkileşim yön değiştirmiş, tersine dönmüş; eski Türk tarihi çalışmalarının ilk evresi Batılı eserlerin tercümesi temelinde gelişirken; sonraki aşamada Türk tarihçiliğinin kendi içinde geliştirdiği tepkisel

² Yahya Kemal Taştan, *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, s. 140. İlgili çalışmanın dördüncü bölümü olan "Milliyetçi Tarihyazımının Doğuşu" kısmında konu detaylı biçimde incelenmektedir.

bağlamında, Batılı bilginin eleştirilmesi ve genellikle Batılı çalışmaların iddia ettiği argümanların aksini ispat etme gayesi öne çıkmıştır.

Bu çalışmada incelenecek olan ve eski Türk tarihi ile ilgili ilk çalışmaları ihtiva eden Batı menşeli çalışmalar dört odak merkezi içerisinde sınıflandırılarak ele alınmaktadır. Bunlar; şarkiyatçılık bağlamında özellikle Batı Avrupa'da gelişen ve kurumsallaşan araştırmalar, Macaristan'da Turancılık düşüncesi ve köken arayışları ekseninde gelişen araştırmalar, Rusya'da şarkiyatçılık zihniyetini ödünç alarak ele geçirilen merkez Asya coğrafyası ve Türkistan bölgesi üzerine yapılan araştırmalar ve Batılılarca Asya'da gerçekleştirilen ve şarkiyatçı düşünce bağlamında anlam kazanan keşif gezileri neticesinde ortaya çıkan çalışmalar olarak sıralanabilir. Makalenin devamında dört ana kulvar üzerinde sınıflandırılmış bu çalışmaların kendi tarihi, ansiklopedik bir tavırla incelenmektedir.

Batı Avrupa Merkezli Çalışmalar

Batı Avrupa'da şarkiyatçılık minvalindeki çalışmaların doğuşu, Avrupa'nın; coğrafi keşifler, aydınlanma felsefesini ortaya çıkışı, kapitalist ekonomiye geçiş gibi süreçlerin bir neticesi olarak, dünyayı kendi değerlerine göre yeniden tanımlama faaliyetinin, ortaya çıkarttığı bir sonuçtur. Burada, Batının Doğuyu tanımlamak suretiyle onun üzerinde kurduğu siyasi ve ekonomik hâkimiyeti entelektüel alana taşıma gayreti söz konusudur.³ Böylelikle, daha önce Edward Said tarafından kurumsallaştırıldığını vurguladığım, şarkiyatçılık kavramı altında incelenebilecek bir çalışmalar bütünü/külliyatı ortaya çıkmıştır.

Şarkiyatçı zihniyetle, Batıdan bakarak Doğu üzerine fikir üreten ve veri yığınları ortaya koyan çalışmalar içerisinde eski Türk tarihi ile alakalı ilk çalışmalar da bulunmaktadır. Fakat bu noktada bir husus gözden kaçırılmamalıdır. Batılıların ortaya koyduğu bu ilk çalışmalar, doğrudan Türk tarihine yönelen bir ilgi ve alanın sonucu olarak ortaya konmuş metinler değildir. Gerçekte amaçlanan; Çin, Hindistan

³ Said, bu durumu Doğu üzerinde kurulan entelektüel otorite olarak tanımlamaktadır; Edward Said, *Oryantalizm*, s. 41.

gibi hâlihazırda ekonomik olarak sömürülen ya da potansiyel sömürü adayı olan kadim halklara dair başlatılan incelemeler vasıtasıyla bu halkların tarihine dair tüm eski eserlerin derlenerek bir yığın halinde Batılı araştırmacıların ve politika yapımcılarının hizmetine sunulmasıdır. Bu bilgi yığınları oluşturma hadisesi içerisinde eski Türk tarihinin bir parçasını aydınlatmaya hizmet eden verilerin ortaya konulması, tali olarak gerçekleşmiştir. Öyle ki, bahis konusu bu ilk dönem çalışmalarındaki esas gaye Asya tarihini anlamlandırma çabasıyken; doğrudan Türk tarihini anlamak maksadıyla başlamamış olan, ele aldıkları boyları7devletleri kendi çağdaşı ve hasmı olan Osmanlı Türklerinin atası olarak değerlendirmeyen bu çalışmalar; ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Türkleri merkeze koyan bir hüviyete bürünmüştür.

Avrupa’dan Asya’ya yönelen bahsettiğim bu sömürü temelli ilgi, beraberinde hızlı bir kurumsallaşmayı da getirmiştir. Bu kurumsallaşma olgusu, şarkiyatçılığın görece başarısında ve kendi tezlerini kabul ettirmesinde, çoğu zaman gözden kaçırılmakla birlikte, en önemli amildir. Bu kurumlar içerisinde; 1822’de Sacy önderliğinde Fransa’da kurulan *Societe Asiatique* ve resmi yayın organları *Journal Asiatique*, 1823’de İngiltere’de kurulan *Royal Asiatic Society*, 1842’de Amerika Birleşik Devletleri’nde kurulan *American Oriental Society*, 1845’de Almanya’da kurulan *Deutsche Morgenlandische Gesellchaff* ve 1906’da İngiltere’de faaliyetlerine başlayan *Scholl of Oriental Studies* en önemli merkezler olarak öne çıkmaktadır.⁴ Bu kurumlara ek olarak, ilki 1873 yılında Paris’te düzenlenen, 1951 senesinde yirmi ikincisinin Zeki Velidi Togan başkanlığında İstanbul’da düzenlendiği⁵ ve günümüzde de çeşitli adlarla düzenlenmeye devam eden⁶ *Uluslararası Oryantalistler*

⁴ Yusuf Akbaba, *Türkiye’de Eski Türk Tarihçiliği*, s. 35; Birgül Koçak, “Uluslararası Oryantalistler Kongreleri (1873-1973) Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kebikeç*, S. 34, 2012, s. 261.

⁵ Tuncer Baykara, “1951 Müsteşirler Kongresi ve Türk Kültürü El Kitabı”, *Zeki Velidi Togan İlmî Hayatı Eserleri Siyasi Faaliyetleri Hatıraları*, s. 70 vd.

⁶ Kongrenin yüzüncü yılında, Said’in yıkıcı eleştirilerini de büyük etkisiyle oryantalist kelimesi kongre başlığından bir daha kullanılmamak üzere

Kongresi de, şarkiyatçılığın kurumsal bazda temsil edildiği önemli organizasyonlardan bir tanesidir.

Şarkiyatçılığın kendisini inşa ettiği vasıtalardan bir tanesi de ansiklopedi geleneğidir. Ansiklopedi kavramı Batıda şarkiyatçı düşünce hemen hemen aynı dönemde ortaya çıkmış olsa da sürecin başında inceleme sahası daha çok Batının kendisi olmuştur. Öyle ki; ansiklopedinin ilk örnekleri, Voltaire, Diderot gibi ilk ansiklopedistlerin kaleminde Batı'nın kendisine dair bilgisini ortaya koyduğu, içe dönük metinlerdir. Fakat kısa süre sonra bu kurumun mahiyeti Doğu'nun bilgisini içine alacak şekilde genişlemiştir. Süreç içerisinde salt Doğu ve Doğu'nun problemleri ile alakalı ansiklopedi serileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu çalışmalar içinde en bilineni; kökeni Herbelot tarafından 1776'da kaleme alınan *Bibliothèque orientale*'e dayanan,⁷ 1892 yılında yazımına karar verilen ve 1902 yılında Leiden'de ilk edisyonu basılan *The Encyclopaedia of Islam*'dır.⁸ Bu eserle birlikte Batıdaki ansiklopedi geleneğinin Doğu üzerine yönelişi hızlanırken; Doğuda da kendisi hakkında ansiklopedi türünde bir çalışma kaleme alma teşebbüsünün doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Doğrudan eski Türk tarihi hakkında bilgi sunan eserler arasında ilk örneklerden bir tanesi *Joseph de Guignes* tarafından yapılan çalışmadır. 1721-1800 yılları arasında yaşamış olan De Guignes, Türk tarihyazımı çalışmalarında sıklıkla erken dönem Türk tarihçiliğini Batıda başlatan isim olarak anılsa da⁹ gerçekte durum bundan daha farklıdır.

çıkarılmıştır. Fakat bu kongrenin, başka isimler altında kendi tarihinden gelen zihniyeti yaşatan bir zemin üzerinde devam ettiğini belirtmek gerekmektedir. Birgül Koçak, "Uluslararası Oryantalistler Kongreleri...", s. 290.

⁷ Cengiz Aydın-Tahsin Görgün, "Herbelot", *DİA*, C. 17, s. 219.

⁸ Bu eser, Türk tarihiyle ilgili maddeleri seçerek ve gerekli yerlerde ilave maddelerle de desteklenerek, *İslam Ansiklopedisi* olarak, 1940-1987 yılları arasında MEB Bakanlığının desteğiyle Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır. Orhan Köprülü, "İslam Ansiklopedisi", *DİA*, C. 21, s. 43-44. İlgili eserdeki boşluklar ve eksiklikler neticesinde Türkiye Diyanet Vakfı da 1988-2003 yılları arasında 44 cilt 16855 maddelik alternatif bir *İslam Ansiklopedisi* hazırlamıştır.

⁹ Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 31.

70 Eski Türk Tarihçiliğinin Avrupa’da Doğuşu

Aydınlanma dönemi Fransa’sının önemli Sinologlarından biri olan ve bir Çin dili gramer kitabı da hazırlamış olan, şarkiyatçı *Etienne Forumont*’un (1690-1746) talebesi olan De Guignes, bir Sinolog’dur. O, etkin yıllarında, Çin dili üzerine yaptığı çalışmalar ile tanınırken aynı zamanda *College de France*’da eğitim vermeyi de sürdürmüştür.¹⁰

Dönemin koşulları hatırlanacak olursa, Çin; Avrupa’nın hem iktisadi anlamda ilgisini çekmekte hem de yeni bir bilgi alanı olarak karşısında durmaktadır. Öyle ki bu ülke, Avrupamerkezci dünya görüşünü de ortaya koyan aydınlanma zihniyetinden beslenen şarkiyatçıların, araştırma iştahını kabartan bir bilinmezler/muammalar ülkesi konumundadır. Bu minvalde başta Fransa olmak üzere sinolojinin büyük gelişme göstermesi olağandı. De Guignes’nin oğlu, Louis Joseph’in de genç yaşta Kanton eyaletine Fransa konsolosu olarak gönderilmesi; filolog babanın entelektüel mirasının, Fransız Hariciyesince ülkenin politik çıkarları adına değerlendirilmesine bir örnek teşkil etmektedir. Oğul de Guignes, Avrupa’ya dönüşünde sinoloji çalışmalarını sürdürmüş ve 1807 yılında yayımlanan bir Çin dili gramer kitabına da katkı sağlamıştır.¹¹ Burada vurgulanmak istenen, bahsedilen bu araştırmaların sistematik hale getirilişi ve oluşturulan bilgi yığınının azami faydayı sağlama yolundaki çabadır.

Çin tarihi ile alakalı pek çok farklı konuya değinen De Guignes’nin ilgi alanı Çin sanatından, erken dönem Çin denizcilik ve keşifler tarihine kadar uzanan zengin bir yelpazeye sahiptir.¹² Süreç içerisinde, Çin’in Han Hanedanlığı döneminden miras kalan metinler üzerine yoğunlaşan De Guignes, bu kaynakları, Çin’in komşu siyasi teşekküller ve halklar ile olan ilişkilerini de dikkate alarak kendi diline aktarmaya ve müstakil bir

¹⁰ Georg Lehner, “From Enlightenment to Sinology Early European Suggestions on How to Learn Chinese, 1770-1840”, *Asian Literary Voices: From Marginal to Mainstream*, s. 75.

¹¹ Georg Lehner, “From Enlightenment to Sinology”, s. 75-76.

¹² George Kish, “Early Thematic Mapping: The Work of Philippe Buache”, *Imago Mundi*, C. 28, 1976, s. 131.

eser olarak kaleme almaya başlamıştır.¹³ *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi*¹⁴ adlı çalışması bu minvalde yapılmış ve Çin'in periferisinde gelişen tarihi anlamaya yardımcı olmak maksadındaki en önemli eseridir. De Guignes'nin bu eserinde ortaya attığı; Çin'in kuzeyinde yaşamış olan Hiung-nu'lar ile Avrupa'da özellikle beşinci yüzyılda etkin olan Hunların aynı topluluk olabileceği tezi, erken dönem Türk tarihçiliği içinde ilk kez dile getirilmiştir.¹⁵ De Guignes'nin ilk kez dile getirdiği bu iddianın arka planında, Batı merkezli oryantalist düşüncenin dayanaklarından bir tanesi olan *öteki* inşasının payı büyüktür. Bu noktada Avrupa Hunları,

¹³ Georg Lehner, "From Enlightenment to Sinology", s. 75.

¹⁴ Orijinal adı *Histoire générale des Huns, des Mongoles, des Turcs et des autres Tartares occidentaux* olan eser, Türklerin erken dönemleri hakkında eser veren isimler için her dönem ana başvuru kaynağı olmuştur. Çağdaş dönem öncesi isimler arasında yer alan Süleyman Hüsnü Paşa bunlar arasındaki ilk örneklerden biridir. Eser, 1923-1925 yılları arasında Hüseyin Cahit Bey tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Tanin matbaasınca eski yazı ile yayımlanmıştır. İlerleyen süreçte, Hüseyin Cahit çevirisi Selahattin Alpay idaresinde bir kurulca Latin harflerine aktarılmış 1976 yılında *Büyük Türk Tarihi* adı altında, sekiz cilt olarak yayımlanmış ve son olarak 2018 yılında, Erol Kılınc tarafından yayına tekrar hazırlanarak, *Ötüken Neşriyat* bünyesinde bir kez daha yayımlanmıştır. Joseph de Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi*, C. I, s. 5-6.

¹⁵ De Guignes bu konuda; "*Hunlar [Batı'ya doğru] ise daha büyük bir mesafe kat etmişleridir. Bunlar Çin'in kuzeyinden Cermanya'ya, Gol ve İtalya kıtalarına kadar ilerlediler. Fakat Hun milleti gayet kalabalık olduğu için bünyesinde topladığı aşiret ve kabilelerin hepsi bu kadar büyük ve zahmetli teşebbüslere iştirak etmemişler, birçoğu Tataristan'da kalmışlardır.*" ifadelerini kullanmıştır. Joseph De Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların*, s. 354. De Guignes'in çalışmasından hareketle Hiung-nu/Hun aynılığına işaret eden etimoloji temelli bir çalışma için bkz.: Henry Hoyle Howorth, "Introduction to the Translation of the Han Annals", *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, C. 3, 1874, s. 398-399. İlginçtir ki, bu eserden haberdar olması muhakkak olan *Mustafa Celalettin Paşa*; eseri *Eski ve Modern Türkler*'de, Batıların gözünde *barbar* bir halk sayılan Hunların Türklerin atası olmadığını ispat için çalışmıştır. Bir sonraki başlıkta bu konuya değinilecektir.

72 Eski Türk Tarihçiliğinin Avrupa’da Doğuşu

Batı medeniyetinin sacayaklarından birisi sayılan Roma İmparatorluğunun ötekisi olarak ve üzerlerine yakıştırılan barbar sıfatı ile tanımlanırken; doğudaki Hiung-nu’lar ise, Batılı şarkiyatçılar tarafından önemli bir medeniyet merkezi olarak kabul edilen, Çin’in tarihi kayıtlarında ötekileştirdiği ve barbar olarak tanımladığı bir topluluktur. Çin kroniklerinden hareketle, bu işlemeye vakıf olan De Guignes, her iki toplum arasında bir ünsiyet bağı ve bir koşutluk kurarak, böylelikle oryantalizmin çalışma prensibine de uygun davrandığını göstermiştir.

Batı Avrupa kökenli şarkiyat araştırmaları ekseninde gelişen çalışmaları ele alırken kronolojiyi bir an için devre dışı bırakıp, Türk tarihyazımına etkisi bakımından önem sırasına göre ikinci sırada yer alması gereken isim olan *David Leon Cahun*’a değinilmelidir. Gazetecilik, seyyahlık ve tarihi roman yazarlığı gibi pek çok farklı iş de yapmış olan Cahun, aynı zamanda Sorbonne’da Asya tarihi ve coğrafyası konulu bir ders de vermiş olan bir şarkiyatçıdır.¹⁶ Cahun’un erken dönem Türk tarihi ile alakalı en önemli eseri, 1896 yılında yazdığı *Asya’nın Genel Tarihine Giriş* adlı çalışmasıdır.¹⁷ Türk ve Moğol tarihini oldukça romantik bir üslupla ele alan Cahun eserinde, “*Asya’nın çehresini birçok kez değiştiren bu demir yapıtlı adamların hikâyesini anlatmayı*” hedeflediğini söylemiştir.¹⁸

Cahun’un bu çalışmasını önemli yapan ise; Osmanlı’nın son çeyrek yüzyılında büyük ivme kazanan Türkçülük fikrinin ve Türk milli tarihini araştırmaya yönelik düşüncenin ateşleyici unsurlarından birisi haline gelmesidir. Eser, başta Ziya Gökalp olmak üzere, dönem Türkçülerinin birçoğunu derinden etkilemiş; milli tarih yazıcılığının gelişmesinde

¹⁶ Zadoc Kahn, “David Leon Cahun”, *Jewish Encyclopedia*, C. 3, s. 492.

¹⁷ Orijinal adı *Introduction Générale à l’Histoire de l’Asie* olan bu çalışma yayımlandıktan henüz üç yıl sonra 1899 yılında *Necip Asım (Yazıksız)* Bey tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Günümüzde tarihyazımı alanında yapılan çalışmalar dışında bir kullanım alanı kalmayan bu çalışmanın İnan Kaya tarafından tercümesi yapılmış güncel bir baskısı da bulunmaktadır.

¹⁸ Leon Cahun, *Asya Tarihine Giriş*, s. 30.

yaygınlaşmasında pay sahibi olmuştur.¹⁹ Necip Asım Bey tarafından Türkçeye tercüme edilen bu eser, Hüseyin Namık Orkun tarafından Türklere milli tarihlerini öğreten en önemli eserlerden birisi olarak nitelendirilmiştir.²⁰ Bu noktada bir başka önemli detay, Necip Asım'ın tercümeyi başka doğu kaynakları ile teçhiz edip zenginleştirerek yayımlamasıdır. Böylelikle, Yusuf Akçura'ya göre, hem Türkçülüğe olan ilginin genişletilmesi sağlanırken hem de başından sonuna bir bütün Türk Tarihini kaleme alan ilk kişi de Cahun'un çalışmasını temel alıp genişleten Necip Asım Bey olmuştur.²¹

Eski Türk tarihi ile alakalı yapılmış çalışmaların tarihine bakışta kronolojik düzleme geri dönülecek olursa değinilecek diğer önemli isimler içinde ilki; kendisi aynı zamanda önemli bir Sinolog olan Fransız Edouard Chavannes (1865-1918) olmalıdır. *École Normale Supérieure*'in edebiyat bölümünden (*letters section*) 1885 yılında mezun olan Chavannes, kendisini Çin dili, tarihi, dini ve kültürü üzerinde akademik ağırlığı olan çalışmalar yapmaya adanmış bir isimdir. Mezuniyetinden hemen sonra Çin'e giderek 1889-1893 yılları arasında hem Çin'deki Fransız misyonu adına çalışmış, hem de önce Çin düşüncesi üzerine daha sonra da Çin tarihi ve kronikleri üzerine araştırmalar yapmıştır. 1893 yılında Paris'e geri dönüşünü takiben *College de France*'da çalışmaya başlamış ve Çin kültürü üzerine dersler vermiştir.²²

Chavannes'ın alanındaki en önemli eseri; en eski Çin kroniklerinden bir tanesi olan Çinli tarihçi Sima Qian'ın kaleme aldığı *Shi Ji*²³ (*Tarihi*

¹⁹ Niyazi Berkes, "Ziya Gökalp: His Contribution to Turkish Nationalism", *Middle East Journal*, C. 8, S. 4, Sonbahar 1954, s. 380.

²⁰ Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 58.

²¹ Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 87; David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, s. 62.

²² Berthold Laufer, "Edouard Chavannes", *Journal of the American Oriental Society*, C. 38, 1918, s. 202.

²³ Bu kayıtlar M.Ö. 90 yılında bitmekle birlikte kendisinden sonra gelecek 24 esere örnek ve temel teşkil etmiş ve 1736'da son bulacak olan devasa bir külliyyatın ilk parçası olmuştur. Joseph Needham, *Doğu İnsanı ve Zaman*, s. 29.

Kayıtlar) adlı kronikleri *Les Memoires Historiques de Se-ma Ts’ien Traduits et Annotes* adıyla 1895 yılında tercüme etmesi olmuştur. Çalışmasının başında; kronikler hakkında bilgi veren 249 sayfalık bir giriş bulunmaktadır. Toplam beş cilt ve 3051 sayfalık bir hacme sahip olan eser; *Shi Ji*’nin 130 bölümünden ilk 47’sinin tam ve tenkitli tercümesidir. Çin kaynakları üzerine yoğunlaşan Chavannes’ın Türk tarihyazımı için önemli bir diğer eseri ise 1903 yılında yayımlanan *Documents Sur les Tou-kiue (Turcs) Occidentaux*’dur.²⁴ Batıdaki Türkler hakkında belgeler olarak tercüme edilebilecek bu eser, Batı Göktürkleri olarak da bilinen boylar birliği esasına dayanan siyasi yapının tarihine kaynaklık etmektedir.²⁵

Eski Türk tarihçiliğine kaynak olmuş bir başka önemli araştırma ise Danimarkalı filolog Vilhelm Thomsen (1842-1927) tarafından yapılmıştır.²⁶ Bu, sayılanlar içerisinde belki de en önemlisi, Türkler tarafından ortaya konmuş ve bir bağlama sahip ilk yazılı metin olan Orhun Yazıtlarının, runik alfabeden Latin alfabeye tercümesi ve anlamlandırılmasına dayanan bir çalışmadır. Keşfedildiği zaman Batıda büyük bir ilgi uyandırmış olan yazıtların ilk tercümesi Thomsen tarafından, 1896 yılında Kopenhag’da Fransızca olarak *Inscriptions de l’Orkhon* adıyla yayımlanmıştır.²⁷ 1893 yılında üzerinde çalışmaya başladığı metin içerisinde ilk olarak; Türkçede Tanrı manasına gelen *Tengri* ifadesini çözümlleyen Thomsen, üç yıllık uğrası sonucunda ulaştığı ilk sonuçları *Danimarka Akademisine (Danish Academy)*

²⁴ Berthold Laufer, “Edouard Chavannes”, s. 203-204.

²⁵ Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 32.

²⁶ *Danish Universty*’de önce teoloji ardından ise filoloji eğitimi alan Thomsen; zaman içerisinde Fince Macarca ve Tötonik diller (Baltık Dilleri) üzerinde uzmanlaşmıştır. *Fin Arkeoloji Cemiyeti* vasıtasıyla tanıştığı yazıtlara ilgi alanını kaydırmasıyla birlikte 3 yıllık bir çaba sonucu yazıtların deşifresini yapabilmıştır. Sten Konow, “Vilhelm Thomsen”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, S. 4, 1927, s. 933.

²⁷ Denison Ross, “The Orkhon Inscriptions: Being a Translation of Professor Vilhelm Thomsen’s Final Danish Rendering”, *Bulletin of the School of Oriental Studies*, C. 5, S. 4, Londra, s. 861.

sunmuştur.²⁸ Thomsen, 1922'de yayımladığı üçüncü yazısına kadar yazıtlar üzerinde çalışmaya ve ulaştığı sonuçları geliştirmeye devam etmiştir.²⁹ Türkçe'ye ilk kez Necip Asım Bey tarafından tercüme edilen³⁰ ve fark edildiği andan itibaren de Türk edebiyat tarihi ve tarih yazıcılığı içinde müstesna bir yere konan yazıtlar, farklı isimlerce Türkçeye tercüme edilmeye ve yorumlanmaya devam etmiştir.³¹ Orhun yazıtları; Türk tarihçilerince fark edildiği günden bu güne, erken dönem hakkında kaleme alınmış her çalışmada mutlaka anılmıştır.

Eski Türk tarihi üzerinde çalışmaları bulunan ve Türk tarihyazımını etkilemiş isimlerden biri de XX. yüzyılın önemli Sinologlarından da olan Wolfram Eberhard'dır (1909-1989). 1927 yılında girdiği *Berlin Üniversitesi*'nde klasik Çin dili ve sosyal antropoloji alanlarında eğitim gören Eberhard; 1933 yılında Otto Franke ve Erich Hauer gibi hocaların gözetiminde; *Çin'in Han Hanedanlığının Astronomisi ve Astrolojisi* konulu doktorasını savunmuştur. Doktorasını takiben 1934 yılında Çin seyahatlerine başlayan ve düzenli aralıklarla Çin'in muhtelif bölgeleri ve müzelerinde saha çalışmaları yapan Eberhard; 1937 yılında Hong Kong'da iken *Ankara Üniversitesi*nden profesörlük teklifi almış ve 1948 yılına kadar çalışacağı Sinoloji bölümünün başına geçmiştir.³²

Alman şarkiyatçılığının son dönem temsilcilerinden olan ve ağırlıklı olarak Çin kronikleri üzerine çalışan Eberhard'ın Ankara yılları oldukça üretken geçmiştir. En önemli eserleri arasında gösterilen, *Çin'in Şimal Komşuları* (TTK Yayınları; Ankara 1942) ve *Çin Tarihi* (TTK Yayınları; Ankara 1947) bu devrede kaleme alınmıştır.³³ Özellikle anılan ilk eser olan *Çin'in Şimal Komşuları* Türklerin erken dönem tarihleri üzerine

²⁸ Sten Konow, "Vilhelm Thomsen", s. 933.

²⁹ Denison Ross, "The Orkhon Inscriptions", s. 861.

³⁰ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, s. 3.

³¹ Bunlar içerisinde *Muharrem Ergin* ve *Talat Tekin*'in çalışmaları ön plana çıkartılabilir.

³² Alvin Cohen, "In Memoriam: Wolfram Eberhard, 1909-1989", *Central Asiatic Journal*, C 34, S. 3/4, 1990, s. 178-179.

³³ Alvin Cohen, "In Memoriam: Wolfram Eberhard, 1909-1989", s. 179.

yapılmış çalışmalar arasında önemli bir yere sahiptir. Eberhard bu çalışmalarını özellikle *DTCF Dergisi* içerisinde yayımladığı makalelerle desteklemiştir. Bu makaleler; Çin dilinin Batılı dillere transkripsiyonundan Çin folkloruna; eski Türkler'de spor faaliyetlerinden Eski Çin kültürü içinde Türklerin etkisine kadar oldukça geniş bir yelpazede uzanmaktadır.³⁴

Batı Avrupa merkezinde ve şarkiyatçılığın Doğu'nun bilgisini üretme zihniyeti temelinde gelişen, eski Türk tarihçiliğine kaynaklık eden ve ilgili dönem tarihçiliğinin ilk örnekleri olarak sayılabilecek; önde gelen isimler ve çalışmalar sayılmıştır. Bu çalışmaların genel özelliklerine değinilmesi gerekirse; daha önce de söylendiği gibi, doğrudan Türk tarihini araştırma maksatlı eserlerin azınlıkta kaldığı görülmektedir. Çalışmalardaki asıl amaç (özellikle Çin ve Hindistan gibi) Doğu kökenli diğer kadim uygarlıkların tarih, dil ve kültürlerine dair, eski zamanlardan o güne miras kalmış yazılı kaynaklara hâkim olmaktır. Dönem şarkiyatçılığının Türk tarihi denildiğinde anladığı Osmanlı Türkleri ve onların ataları olup, akademik ilgisi de bu yönde şekillenmiştir.³⁵ Türk tarihçiliği noktasından bakıldığında ise, oluşmuş bu külliyat, uzun yıllar boyunca, eski Türk tarihi ile ilgili çalışan araştırmacıların veri sağladığı temel kaynak vazifesi görmüştür.

Macaristan Merkezli Çalışmalar

Eski Türk tarihçiliğinin Batı merkezli gelişim odaklarından ikincisi ise Macaristan merkezli çalışmalardır. XIX. yüzyılda güçlü bir ideolojik akım olarak ortaya çıkan *Macar Turancılığı* (milliyetçiliği) kendi köken araştırmalarını Ural Dağlarının doğusuna doğru genişletince; merkez

³⁴ Eberhard'ın yayımlanmış çalışmalarının tam listesi için bkz.: Murat Öztürk, *Türk Tarihine Katkıları Yönüyle Wolfram Eberhard (1909-1989)*, s. 85-122.

³⁵ Bu noktada; Joseph von Hammer-Purgstall, Johann Wilhelm Zinkeisen, Alphonso de Lamartine, Nicolae Iorga gibi isimler ve yazdıkları hacimli Osmanlı tarihleri ile başlayan ve Paul Wittek, Donald Quataert, Stanford Shaw, Heath Lowry gibi isimlerle derinlik kazanıp rafine hale gelen Osmanlı tarihi araştırmalarının çok geniş bir hikâyesi vardır. Fakat bu hikâyeye bu tez çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır.

Asya üzerinde ve bu bölgeden Avrupa'ya uzanan ana göç yolu olan Kuzey Karadeniz bozkırları ve Doğu Avrupa bölgelerinin tarihi hakkında önemli bir bilgi yığınının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Macar Turancılığı düşüncesi, *Turan Cemiyeti* (günümüzde Turan Vakfı) adlı organizasyonun 1910 yılında kurulmasıyla, kurumsal bir kimlik de kazanmıştır. Bu düşüncenin arka planında; Habsburg İmparatorluğu çatısı altında Almanlara tabii yaşamak, dünya savaşları neticesinde *milli sınırlar* olarak ifade edilen toprakların büyük kısmının başka devletlerin elinde kalması, 1956 yılında SSCB tarafından işgal ile rejim değişimine maruz kalmak gibi dramatik hadiseler yatmaktadır. Macarlarda millet oluşumu sürecine, sayılan olumsuz tarihi hadiseler de eklendiğinde, Turancılığın neden bu denli güçlü bir tepki olarak ortaya konduğu anlaşılır hale gelmektedir.

Macaristan'da Turancılık düşüncesinin motivasyon sağladığı tarih ve köken araştırmaları, zamanla derinlik kazanarak güçlü bir Macar tarihçiliğinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu minvalde çalışmalarını eski Türk tarihi sahasında yapan/yoğunlaştıran isimler de olmuştur. Onlar; özellikle 1930'lu yıllardan itibaren değişmeye kendisine daha ciddi ve kurumsal bir akademik görünüm vermeye çalışan Türk tarihçiliğine önemli etkiler yapmışlardır. Özellikle Doğu Avrupa sahasında ve Avrupa Hunları tarihi araştırmalarında Türk tarihçiliğine veri sağlayan ve onu şekillendiren isimler, bahsedilen bu Macar tarihçileri arasından çıkmıştır.

Eski Türk tarihi ile ilgili çalışmalar yapmış ve Türkiye'deki tarihçilik üzerinde de etkisi olan Macar tarihçileri arasında anılması gereken isimlerden ilki Laszlo Rasonyi'dir (1899-1984). *Pazmany Peter Katolik Üniversitesi'nde* Macar tarihi okuduktan sonra, *Berlin Üniversitesi'nde* yüksek eğitimine devam eden ve Türk filolojisi üzerine uzmanlaşan, burada *Macarca belgelerdeki Kuman kişi adları* üzerine bir doktora tezi hazırlayan Rasonyi; Türk onomastiğinin bir disiplin haline gelmesinde de büyük rol oynamıştır. 1934 yılında Türk Dil Kurumu'nun daveti ile Ankara'ya gelmiş ve 1942 yılına kadar *Ankara Üniversitesi'nde* Macar dili, edebiyatı ve tarihi üzerine dersler vermiştir. 1962 yılında bir kez daha Türkiye'ye davet edilen Rasonyi; sekiz yıl daha Ankara'da çalışmış

ve Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu’nun şeref üyelikleri ile Cumhurbaşkanlığının ülkenin kuruluşunun 50. yılı şerefine verdiği Devlet Nişanı ile ödüllendirilmiştir.³⁶

Macar tarihçilik okulu içerisinde yetişip Türkoloji alanında çalışmalar yapan, bir başka önemli bilim insanı Gyula Nemeth’dir (1890-1976). Başta filoloji olmak üzere sosyal bilimlere olan yatkınlığını çok genç yaşta göstermiş olan Nemeth; henüz on dört yaşında iken, belli başlı Avrupa dilleri yanı sıra klasik Latince ve Yunanca ile Türkçeyi öğrenmeye başlamış; İstanbul’a ve Kırım’a birer seyahat gerçekleştirerek, seyahat notlarını üniversite tahsiline başlamadan önce yayımlamıştır. *Budapeşte Üniversitesi’nde* Alman ve Macar filolojisi öğrenimi sonrasında Türkoloji’ye yönelerek Türk dili üzerine çeşitli çalışmalar yapmış; 1913 yılından itibaren de Mezun olduğu *Budapeşte Üniversitesi’nde* doğu dilleri profesörü olarak çalışmaya başlamıştır. Nemeth, Türk filolojisi sahasında çalışmalarını yayımlarken; özellikle Doğu Avrupa sahasında varlık göstermiş Hun, Avar, Sabir, Hazar, Göktürk, Peçenek, Kuman ve Bulgarların dil ve tarihleri üzerine çeşitli çalışmalar yayımlamıştır.³⁷

Nemeth’in Türk tarih yazımı içinde en çok bilinen eseri; *Attila ve Hunları* adıyla Türkçeye Şerif Baştav tarafından tercüme edilmiş olan çalışmasıdır.³⁸ Bu eser, Türk tarih yazımında Avrupa Hunları ile alakalı çalışmaları derinden etkilemiştir. Öyle ki, çalışmanın tercümanı olan Şerif Baştav da *Büyük Hun Kağanı Attila* başlıklı bir çalışma yaparak literatüre katkıda bulunmuştur. Tarihe bakışı romantik/milliyetçi olarak

³⁶ Erdal Çoban, “Laszlo Rasonyi”, *DİA*, C. 34, s. 459-460; Tarih sahasında, özellikle Doğu Avrupa coğrafyasındaki Türk tarihini kapsayan alanlarda Türkçeye çevrilmiş olan Rasonyi’nin en önemli eserleri arasında: *Tarihte Türklük, Tuna Köprüleri, Doğu Avrupa’da Türklük, Türk Devletlerinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler* adlı çalışmalar sayılabilir.

³⁷ Nuri Yüce, “Gyula Nemeth”, *DİA*, C. 32, s. 551-552.

³⁸ Nemeth’in girişimleriyle, alanın önemli isimlerinin Avrupa Hunları ile alakalı çeşitli sorunları ele aldıkları bir derleme çalışması olan *Attila ve Hunları; Macarları Hun tarihinin mirasçısı olarak kabul eden* romantik tarih anlayışının bir ürünüdür. Gyula Nemeth, *Attila ve Hunları*, s. 4.

nitelenebilecek Nemeth; *bizim için Hunların kuvvet ve iktidarlari sevimsiz olamaz, zira kısmen biz de onların dünyasından çıkmış bulunuyoruz*³⁹ diyerek bu bakışını göstermektedir. Öyle ki kendisini doğduğu şehir hasebiyle Kuman olarak da nitelendiren Nemeth, bazı yazılarında *Török János* ve *Johann Török* imzalarını kullandığı da bilinmektedir.⁴⁰

Eski Türk tarihi hakkında oluşan bilgi yığınınına katkı sağlayan Macar kökenli isimlerden bir başkası, diğer örneklerde olduğu gibi, esas olarak bir dil bilimci olan Lajos Ligeti'dir (1902-1987). *Budapeşte Eötvös Larand Üniversitesi* klasik filoloji mezunu olan ve aynı zaman Gyula Nemeth'in de öğrencilerinden biri olan Ligeti, Rasonyi ve Nemeth gibi yüksek tahsilinde ilgi alanını Türkoloji'ye kaydırmış ve bu sahada derinleşmeyi seçmiştir. Kırgız adının kökeni üzerine 1925 yılında doktorasını tamamlayan Ligeti, aynı tarihte Paris'e Sorbonne'a araştırma yapmak üzere gitmiş ve çokça etkileneceği tanınmış şarkiyatçı Paul Pelliot ile çalışma fırsatı bulmuştur. Pelliot ile tanışması onun çalışmalarının evrileceği yönü tayin etmiş ve Ligeti özellikle Moğolistan ve Kuzey Çin coğrafyalarında uzun araştırma gezilerine ve saha çalışmalarına katılmıştır.⁴¹

Ligeti'nin, her dört yılda bir kez periyodik olarak düzenlenen Tarih Kongrelerine katılarak bildiri sunduğu bilinse de bunun haricinde Türkiye'de bir mesaisi olmamıştır. Budapeşte Üniversitesi Sanat Fakültesi'nde profesör olarak çalışan Ligeti; Orta Asya, Uzakdoğu ve Türkoloji kürsülerinin başkanlıklarını yürütmüş ve Orta Asya dil ve kültürleriyle ilgili çeşitli konularda dersler vermiştir.⁴² Ligeti'nin Türkiye'de en çok bilinen ve Türkçeye de tercüme edilen eseri *Bilinmeyen İç Asya*'dır. Bu eserinde merkez Asya'daki Türk tarihinin karanlıkta kalan çeşitli dönemlerini; o bölgeye giden seyyah ve kâşiflerin geride bıraktıkları metinler aracılığıyla okuyucuya

³⁹ Gyula Nemeth, *Attila ve Hunları*, s. 5.

⁴⁰ Nuri Yüce, "Gyula Nemeth", s. 552.

⁴¹ Kemal Kahraman, "Lajos Ligeti", *DİA*, C. 27, s. 188-189.

⁴² Kemal Kahraman, "Lajos Ligeti", s. 189.

sunmaktadır. Dönemin olaylarına ve kişilere dışarıdan bakan gözlerin tanıklığı üzerinden oluşturulan metin, bu yönüyle oldukça ilginç bir anlatı ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Ligeti'nin, yukarıda ismi anılan Macar bilim insanları içinde şarkiyatçı zihniyeti en çok içselleştiren isim olduğunu söylemek de zaruridir. Ligeti, eseri için kaleme aldığı önsözüne *Avrupalı beyaz insanın tarihi harikalar dolu bir kahramanlık destanıdır* diyerek⁴³ başlarken; çalışması *keşif/keşfetme* olgusunun keşfedilen üzerinde bir hiyerarşi kuran, derin anlamını sorgulamaksızın, kavramı kabul edip olumlayarak ele almaktadır. Bilinmeyen İç Asya ve Ligeti'nin tutumu bu minvalde problemlidir.

Macaristan merkezli ve Macaristan'daki güçlü milliyetçilik akımının tesiri ile gelişen Türkoloji ve tarih araştırmaları Türkiye'deki erken dönem tarih araştırmalarını da sayılan isimler ve çalışmalar üzerinden etkilemiştir. Bu minvalde; lisans eğitimi *Ankara Üniversitesi* Hungaroloji bölümü olan, Macaristan'a yüksek eğitim almak amacıyla giden;⁴⁴ Macarca bildiği için sonrasında gelişen literatürü de yakından takip eden ve Macaristan'ın milli tarihine dair Ferenc Eckhart'ın kaleme almış olduğu *Macaristan Tarihi* adlı eseri tercüme etmiş olan İbrahim Kafesoğlu bu noktada anılmayı hak etmektedir. DTCF yıllarında Rasonyi'nin de doğrudan öğrencisi olmuş olan Kafesoğlu; ele aldığım dönem üzerindeki Macar Türkoloji'si ve tarihçiliği etkisinin izlenebileceği en somut örneklerden bir tanesidir.

Rus Yayılmacılığı Neticesinde Ortaya Çıkan Çalışmalar

Eski Türk tarihyazımına kaynaklık/öncülük eden Batılı çalışmaların bir başka parçası Rusya'nın yayılmacı politikaları ekseninde merkez Asya'yı ele geçirme süreci sonrasında;⁴⁵ hem bölgeyi tanımak hem de

⁴³ Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s. 5-8.

⁴⁴ Mualla Uydu Yücel, "Türk Tarihine Türk Tarihçiliğine Adanan Bir Ömür", *Düşünce Dünyasında Türkiz*, S. 31, Ocak-Şubat 2015, s. 11-12.

⁴⁵ Rusların Türkistan sahasındaki yayılmacı faaliyetleri;1425 yılında Çarlığın kurulduğu merkezi sınırları olan 400.000 km²'lik toprak varlığından; XIX. yüzyılda eriştiği yaklaşık 6 milyon km²'si Avrupa ve 16 milyon km²'si Asya kıtasında olmak üzere 22 milyon km²'lik dev bir İmparatorluğa, Cafer

bölge halklarının geçmişleri hakkındaki bilgiyi üreten güç olarak geleceklere şekil vermek kaygısıyla yaptıkları araştırmalardır. 1716'dan itibaren başlayan Rus yayılması;⁴⁶ 1734'te Bozkır bölgelerine sıçramış, bölgedeki Hanlıkların kendi varlıklarını koruma mücadelesi adına gösterdikleri dirence rağmen 1865 yılında Batı Türkistan'ın tamamı Ruslarca ele geçirilerek, bölge *Orenburg Vilayeti* adıyla kurulan idari bir birime bağlanmıştır. 1867'de ise bölge üzerinde, kurulan *Türkistan Genel Valiliğinin* hâkimiyeti tesis edilmiş ve Ruslar bu yapı aracılığıyla, Türkistan'ın Harp Bakanlığınca idaresine karar vermiştir.⁴⁷

Rus işgalini takip eden süreçte, Rusya'daki bilim insanlarının bölgeye ilgi göstermesi kaçınılmazdır.⁴⁸ Bu minvalde gerçekleşen araştırmalar ise, *İlimler Akademisi* ve çeşitli araştırma kuruluşlarının ihdas edilmeleriyle kurumsal bir kimlik de kazanan Rus Şarkiyatçılığının örneklerini oluşturmuştur. Konu, Ruslar açısından ise aynı zamanda kendi kimliklerini tanımlama yolunda da hayati önem taşıyan bir durumdadır. Öyle ki bu tanımlama, Batılılar tarafından Avrupa'nın sınırlarının Macaristan'ın doğu stepleriyle birlikte bittiği düşüncesine karşın; onuncu yüzyıldan bu yana Hristiyan kimliğiyle kendilerini Asyalı olarak görmeyi reddeden ve Hristiyanlığın doğu sınırlarını bozkır

Kırimer'in deyişle *milletler hapishanesine*, dönüşmüştü. Cafer Seyidahmed Kırimer, *Rus Yayılmacılığının Tarihi Kökenleri*, s. 22-23.

⁴⁶ Çar I. Petro tarafından 14 Şubat 1716 tarihinde General Bekoviç Çerkaskiy'e verilen emir ve *Ceyhun Nehrinin* daha önce Hazar Denizi'ne döküldüğü yerde bir kale yapılması isteği Rus işgalinin başlangıç tarihi olarak kabul edilmiştir. Hayri Çapraz, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, 2011, s. 54; Murat Özkan, "Bekoviç Gibi Kaybetmek: Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy'in 1717 Hive Seferi", *MUTAD.*, C. 5, S. 1., s. 97.

⁴⁷ Baymirza Hayit, "Türkistan'ın Adı Üzerine", *Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, s. 212-213.

⁴⁸ Rusların bölgeye olan entelektüel ilgileri ve çalışmaları başlangıçta elbette ki emperyalist bir tutuma dayanmaktaydı. İlk Rus şarkiyatçılarından Grigoryev'in Orenburg'daki ilk faaliyetleri, bu meyanda iyi bir örnek teşkil etmektedir. Nathaniel Knight, "Grigor'ev in Orenburg, 1851-1862: Russian Orientalism in the Service of Empire?", *Slavic Review*, C. 59, S. 1, İlbahar, 2000, s. 74.

halklarına karşı savunduklarını iddia eden Rusların Avrupalı kalma mücadelesini de yansıtmaktadır. Bununla birlikte; Rus oryantalizmi Said’in katı bir şema ekseninde ortaya koyduğu anlayıştan farklı bir yöne evrilmiş; Rusların, kendi İmparatorluklarının bir parçası haline getirdikleri; doğrudan kendilerine tabii halklar üzerindeki çalışmalar olarak ayrılmıştır. Rus İmparatorluğunun iki kıtaya üzerinde yayılarak genişlemesi, Rusların kendilerini ne tam manasıyla Avrupalı ne de tam manasıyla Asyalı olarak ifade edememelerinden dolayı Asyalıları algılama biçimleri de Batı Avrupalı şarkiyatçılardan farklı olmuştur.⁴⁹

Tanımlanmaya çalışılan Rus şarkiyatçılığı ve bu geleneğin yetiştirdiği önemli bazı şarkiyatçı ve Türkologların Türk akademisini, özellikle de eski Türk tarihi alanında çalışma yapan isimleri etkilediği söylenebilir.⁵⁰ Bu isimler sıralanırken, Türk tarihyazımına katkısı sınırlı ölçüde de olsa anılması gereken ilk isim, aynı zamanda kâşif, arkeolog ve dil bilimci de olan *Nikolay Yadrintsev*’dir.⁵¹ (1842-1894) Yadrintsev’e böylesi bir önem atfedilmesinin sebebi ise keşif gezileri neticesinde bugün *Orhun Yazıtları* olarak bilinen ve Göktürk dönemine ait olan yazıtları bulmasıdır.⁵² 1889 yılında Rus Coğrafya Kurumu tarafından tertiplenen

⁴⁹ David Schimmelpenninck, *What is Russian Orientalism?*, s. 3, 11.

⁵⁰ Ahmet Kanlıdere, “Çağdaş Türk Dünyası Tarih Yazıcılığı: Tarihsel Süreç Eğilimler ve Kavramsal Sorunlar”, *Türk Tarihinin ve Tarihçiliğinin Meseleleri*, s. 84.

⁵¹ Her ne kadar, Rusların Asya içlerine düzenledikleri keşif gezileri denildiğinde akla gelecek ilk isim; *Orta Asya’da Nasıl Seyahat Etmek Gerekir* isimli kitabıyla Rus kâşiflerine izleyecekleri metodu da öğreten Tuğgeneral Nikolay Prjevalskiy (1939-1888) olsa da Yadrintsev’in büyük keşfi onu ilk sıraya taşımaktadır. Gezileri daha çok stratejik araştırma niteliği taşıyan Prjevalski’nin faaliyetleri hakkında bilgi almak için bkz.: Aleksandr Kolesnikov, *Rus Seyyahların Gözüyle Kaşgar*, s. 45-51. Yadrintsev, her ne kadar kâşif kimliği ile tanınsa da Rus yayılmacılığına destek olacak faaliyetlerde bulunmuştur. Sibirya’nın sömürgeleştirilmesi hususunda kaleme aldığı *Siberia as a Colony* adlı çalışması bu faaliyetlere bir örnektir. Anatole Baikalov, “The Conquest and Colonisation of Siberia”, *The Slavonic and East European Review*, C. 10, S. 30, Nisan 1932, s. 571.

⁵² Cengiz Alyılmaz, “Orhun Yazıtları”, *Türkler*, C. 3, s. 754.

bir keşif ekibi ile Karakurum ve Karabalgasun harabelerini incelemek ve bölgede araştırma yapmak üzere yola çıkan Yadrintsev, Orhun nehri yakınında, iki büyük taş bulması ile araştırma hiç beklenmeyen bir sonuç vermiş oldu. Öyle ki, Yazıtların ortaya çıkartılışıyla birlikte bölge hakkında araştırma yapan kâşif ve Türkologların dikkatleri Yenisey havzasından Moğolistan'a çekilmiştir.⁵³ Buna ek olarak, yazıtların Rus seyyah tarafından keşfi, Türk dili ve Türk tarihi üzerine yapılan çalışmaların hız kazanması ve erken dönem Türk tarihi imajının değişmesi ve bu tarihe yönelik ilginin artması noktasında da belirleyici olmuştur.

Eski Türk tarihyazımı üzerinde Türk tarihçileri etkileyen Rus kökenli isimler arasında bir diğer önemli kişi, aslen Berlin doğumlu ve Alman kökenli olan, Vasili Radlov'tur (1837-1918). Lise ve üniversite eğitimi Almanya'da olmuş ve *Berlin Üniversitesi*'nde karşılaştırmalı dilbilim üzerine tahsil görmüştür. Çalışmaları, lehçe alanı (diyalektografi) ve lehçe bilimi (diyalektoloji), sözlükçülük (leksikografi) ve söz bilimi (leksikoloji), Türk dillerinin tarihi karşılaştırmalı sesbilgisi (fonetik) ve dil bilgisi (grameri), Runik, Uygur, Arap harfli Türk yazıtlarının basımı ve metin bilim (tekstoloji), Türk halkbilimi, etnografya, tarih ve arkeoloji gibi Türkoloji'nin bütün alanlarına yayılmış olan Radlov; Türkoloji incelemelerinde araştırma yaptığı dönemin Radlov çağı olarak adlandırılmasına neden olacak kadar dominant bir otorite haline gelmiştir.⁵⁴ En önemli eserleri arasında; on cilt halinde yayımlanan *Türk Boylarının Halk Kültüründen Örnekler* (1886-1907), *Sibirya'dan* (1884), dört ciltlik *Türkçe Sözlük* (1893-1911) ve *Kutadgu Bilig* tercümesi (1891-1910) sayılmaktadır. Radlov, Prjevalski ve Yadrintsev'in aksine, Sibirya bölgesinde Ruslaştırma faaliyetlerine karşı çıkmış; bölgede

⁵³ Erhan Aydın, *Taşa Kazınan Tarih*, s. 32.

⁵⁴ Ferit Yusupoviç Yusupov, "Rusya Türkoloji'sinin Kurucusu V. V. Radlov", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Çev. Fatih Ekici, S. 52, 2015, s. 300.

tamamen izole bir hayat süren toplulukların dil unsurlarını kayıt altına almak için büyük gayret göstermiştir.⁵⁵

Rus şarkiyatçılığı söz konusu olduğunda, tarih ve özellikle de merkez Asya tarihi hakkında en önemli otorite olarak kabul edilecek isim Wilhelm Barthold'dur (1869-1930). Petersburg'daki Doğu dilleri eğitimini, Almanya ve Fransa'da önde gelen şarkiyatçılardan dersler alarak takviye eden Barthold;⁵⁶ 1896 yılında *Petrograd Üniversitesi*'nde kendisine yer buldu. 1901'de Orta Asya İslam ve Türk tarihi profesörlüğüne, 1910'da *Petrograd İlimler Akademisi*'ne muhabir üyeliği, 1913'te de ise asli üyeliğe hak kazandı. İlerleyen süreçte *Rus İlimler Akademisi*'ne de üye oldu.⁵⁷ Rus Arkeoloji Kurumu'nun sekreterliğini bir süre yürüttü ve bahsi geçen kurumun yıllığını, kurumun hamisi *Baron Rosen*'in vefatından sonra da çıkartmayı sürdürdü.⁵⁸

Barthold, Batı bilim dünyası tarafından kariyerinin ilk dönemlerinden itibaren merkez Asya çalışmalarının en yüksek otoritesi olarak tanınmıştır. Üstelik bu başarısını Batılı bilim insanlarının çoğunluğunun Rusça bilmemesi nedeniyle, Barthold'u sınırlı tercüme vasıtasıyla tanımış olmasına rağmen kazanmıştır. Bu noktada Barthold'un toplam 247 makale yazdığı *İslam Ansiklopedisi*'ne katılımı; birçoğu, çok yoğun bir biçimde Rusçada yayımlanan araştırmalarının sonuçlarını özetlemesi ve sunması nedeniyle, Barthold'un Batılılarca daha iyi anlaşılması adına, oldukça önemli bir hadisedir.⁵⁹ Onun en önemli eseri, aynı zamanda doktora çalışması da

⁵⁵ Vera Tolz, "Orientalism, Nationalism, and Ethnic Diversity in Late Imperial Russia", *The Historical Journal*, C. 48, S. 1, Mart 2005, s. 137.

⁵⁶ Bu isimler arasında; Viktor Rosen, Ignaz Goldziher ve Theodore Nöldeke sayılabilir. Charles Evans, "Vasilii Barthold: Orientalism In Russia?", *Russian History*, C. 26, S. 1, ilkbahar 1999, s. 30.

⁵⁷ Semavi Eyice, "Vasilij Viladimiroviç Barthold", *DİA*, C. 5, s. 85.

⁵⁸ Yuri Bregel, "Barthold and Modern Oriental Studies", *International Journal of Middle East Studies*, C. 12, S. 3, Kasım, 1980, s. 386.

⁵⁹ Yuri Bregel, "Barthold and Modern Oriental Studies", s. 396.

olan, Petersburg’da 1899-1900 yıllarında iki cilt halinde yayımlanan *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* adlı çalışması olarak kabul edilmektedir.⁶⁰ Oldukça üretken bir çalışma hayatı geçirmiş olan Barthold, yedi yüz civarında çalışmaya imza atmıştır.⁶¹ Yuri Bregel, Barthold üzerine kaleme aldığı yazısında, kendi dönemindeki tarihçilerin bir konu hakkında çalışmaya başladığında, literatüre bakıp Barthold’un o konuda yazdığı ve o güne kadar fark edilmemiş bir çalışmasını bulabileceğini belirtmektedir.⁶²

Barthold, Rus tarihyazımı ve şarkiyatçılığı için sembol ve Batı tarafından kabul edilmiş bir otorite olduğu kadar; Türkiye’de de tanınan ve görüşleri tarihçileri etkilemiş bir isimdir. Öyle ki; 1926 yılında Türkiye’ye davet edilmiş ve Darülfünun’da on iki konferanslık bir ders serisi düzenlemiştir. Bu girişimde özellikle Fuat Köprülü’nün ve Türkoloji sahasında Ruslar ile yakınlaşarak ortak çalışmalar yürütme gayretinin büyük payı vardır.⁶³ Bu minvalde Barthold’un verdiği konferanslar derlenerek Türk Tarih Kurumu vasıtasıyla, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* ismiyle yayımlanmıştır. Türklerin ve Türk kültürünün ortaya çıkışı ile alakalı problemleri ele alan bu çalışma, uzun bir süre boyunca bu alanda çalışmalar yapan isimlerce temel başvuru kaynaklarından biri olarak kullanılmıştır.⁶⁴

Rus yayılmacı politikası ve onun bir sonucu olarak gelişen şarkiyatçılığı ekseninde ortaya çıkmış olan isimler ve eserin, erken dönem Türk tarihyazıcılığı üzerindeki etkisi yukarıda anlatıldığı minvalde olmuştur. Özellikle, Rusya’dan Türkiye’ye göç eden bilim insanlarının; Rus şarkiyatçıların iyi biliyor olması, Türk tarihyazımındaki Rus etkisinin önem kazanmasında belirleyici olmuştur. Bilhassa Zeki Velidi Togan, bu etkinin sathi derecede kalmayıp entelektüel bir derinliğe ulaşmasında önemli pay sahibidir.

⁶⁰ Charles Evans, “Vasilii Barthold: Orientalism In Russia?”, s. 30.

⁶¹ Semavi Eyice, “Vasilij Viladimiroviç Barthold”, s. 85.

⁶² Yuri Bregel, “Barthold and Modern Oriental Studies”, s. 396.

⁶³ Mustafa Oral, *Türkiye’de Romantik Tarihçilik*, s. 235-236.

⁶⁴ Ahmet Kanlıdere, “Çağdaş Türk Dünyası Tarih Yazıcılığı”, s. 84.

Keşif Gezileri

Eski Türk tarihyazımına katkı yapan dördüncü ve son unsur ise *keşif gezileri* ve bu geziler aracılığıyla, kâşiflerin ortaya koyduğu verilerdir. Keşfedenin keşfettiği üzerinde güç ve hâkimiyet uygulayabilmesine, şarkiyatçılık bağlamında onu tanımlayabilmesine olanak veren *keşif* kavramı; Avrupa’nın kendi tarihi içerisinde ve kendisini tanımlaması esnasında kullandığı oldukça güçlü bir araçtır. Avrupa, keşifler çağı içerisinde kendisini yeniden tanımlarken; dış dünyaya açılan, ona hâkim olan, fatih bir Batılı imajı da oluşturmaya başlamıştır. Barbar kelimesi, kâfir anlamını yitirip bir genişleme yaşamış ve Batı-dışı toplumları kapsar hale dönüşmüştür. Bu dönüşüm sürecinde Avrupa’da, kendi-öteki dikotomisi de güçlü bir biçimde kurulmuştur.⁶⁵

Eski Türk tarihi ile alakalı veriler ihtiva eden, dönem hakkında araştırmalar yapan tarihçilere çeşitli vesikalar sağlayan bu keşif gezileri; özellikle iç Asya, Moğolistan ve Kuzey Çin coğrafyalarına yönelmiş olanlardır. Söz konusu sahayı tanımayı/tanımlamayı amaçlayan bu keşif gezilerinden elimize kalan metinlerde, Batılı kâşifin *cesareti, gözü pekliği ve keskin zekâsıyla karşılaştığı olayları analiz etme becerisi ortaya konurken (!)*; bunun karşısında Doğu ve Doğulu görüntüsü olanca otantikliği ile resmedilmektedir. Bu gibi örnekler içerisinde Türk tarih yazıcılığı açısından önem sahibi iki kâşif; Aurel Stein ve Sven Hedin özel bir yere sahiptir ve keşif faaliyetleri ile seyahat ettikleri bölgelerde yaptıkları incelemeler ve çalışmalar önemini günümüzde dahi korumaktadır.

Macaristan doğumlu Aurel Stein (1862-1943), İngiltere adına keşif gezileri düzenlemiş ve özellikle tarihi *İpek Yolu* güzergâhındaki bölgeleri araştırmış bir isimdir.⁶⁶ Bölge’ye 1900-1901, 1906-1908, 1913-1916 ve 1930 yıllarında olmak üzere dört keşif seferi düzenleyen Stein, asıl

⁶⁵ Gerard Delanty, *Avrupa’nın İcadı*, s. 126-131.

⁶⁶ Hayatı ve keşif faaliyetleri hakkında detaylı bilgi içeren, nitelikli bir çalışma için bkz.: Dilek Taş, *Orta Asya’ya Düzenlenen Keşif Seferleri Sir Marc Aurel Stein’in Hayatı ve Eserleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2015.

ününü *ikinci seferine* borçludur. 1907 yılındaki bu seferde, O, *Dun Huang Mağaraları* (Bin Buda Mağaraları) olarak bilinen ve M.S. XI. asırdan beri insanların uğramadığı düşünülen, Çinli ve Uygur menşeli Budist keşiflerin el yazması ve başka maddi kültür unsurlarının içinde yer aldığı mağaraları bulmuştur.⁶⁷ Stein, bu keşif faaliyetlerine girişmeden önce, oldukça iyi bir tahsil hayatı geçirmiştir.1879'da yüksek tahsiline başlayan Stein, Viyana, Leipzig ve Tübingen'de eğitim görmüş; *Tübingen Üniversitesi'nde* 1883 yılında doktorasını tamamlamıştır. 1884-1885 yıllarını ise Cambridge, Oxford ve Londra'da İranistik çalışmalarıyla geçiren Stein, 1886 yılında Viyana'da düzenlenen VII. Şarkiyatçılar Kongresinde adını duyurarak bilinir hale gelmeye başlamıştır.⁶⁸

Stein, başlangıçta Macaristan'da ve Macaristan adına çalışmalar yürütmek istemişse de bu gerçekleşmemiş ve 1897-1900 yılları arasında Hindistan'ın Lahor şehrinde araştırmalarına başlamıştır. Burada *Oriental Collage'e* idareci olan ve *Pencap Üniversitesi'nde* de akademik çalışmalarını sürdüren Stein, merkez Asya'ya ilk keşif gezisini de bu dönemde planlamıştır.⁶⁹ Stein, daha büyük keşif gezileri düzenleme imkânını 1900-1901 yıllarında gerçekleşen ilk gezinin sağladığı başarı ile dikkatleri çekmesi üzerine; 1904 yılında İngiliz vatandaşlığına geçmesi ve *British Museum* namına çalışmaya başlamasıyla kazanmıştır. İngilizler namına yürüttüğü ilk gezisinde Lord Curzon hükümetinin kendisine sağladığı desteği iyi kullanan Stein, hem sonraki çalışmalarını finanse etme hem de İngiliz pasaportunun sağladığı güçlü şemsiye altında çalışma şansını yakalamıştır.⁷⁰ 1930'dan sonra ilgisini, Pakistan ve Afganistan'ı içeren tarihi *Baktria* bölgesi üzerinde araştırma ve geziler gerçekleştirmeye yönelten Stein; bu

⁶⁷ Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s. 261-263.

⁶⁸ Laszlo Rasonyi, "Sir Aurel Stein", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, C. 14, S. 3, 1962, s. 243, 248.

⁶⁹ Dilek Taş, *Orta Asya'ya Düzenlenen Keşif Seferleri*, s. 40 vd.

⁷⁰ Charles William Oldham, "Sir Aurel Stein", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, S. 1, Nisan 1944, s. 82.

çalışmalara odaklandığı sırada 1943 yılında Kabil'de vefat edip aynı şehirde defnedilmiştir.⁷¹

Asya içlerine yönelen ve Türk tarih yazıcılığı açısından önemi olan bir başka isim ise İsveçli kâşif Sven Hedin'dir (1865-1952). Aynı zamanda bir seyyah ve bir maceracı olan Hedin; Ligeti'nin vurguladığı üzere, sıcakkanlı mizacı ile gittiği bölge insanı ile iyi ilişkiler kurması sayesinde Asya'nın muhtelif yerlerine pek çok seyahat düzenlemiş; birçok önemli maddi kültür kalıntısının ve belgenin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır.⁷² Hedin, 1890 yılında Rus yönetimi altındaki Türkistan'ı gezerek başladığı bu gezileri; 1895 yılında *Taklamakan Çölü*'nü geçen ilk Avrupalı olarak sürdürmüş ve özellikle bugünkü *Doğu Türkistan* sınırları içerisinde kalan bölgede ve özellikle de tarihi bir Türk coğrafyası olan Tarım havzasında keşif gezileri gerçekleştirmiştir.⁷³

Hedin tarafından gerçekleştirilen, 1891 yılında başlayarak 1905 yılına kadar aralıksız toplam on beş yıl boyunca süren, onlarca gezi içerisinde⁷⁴, Doğu Türkistan güzergâhından geçen beş tanesi, Türk tarih yazıcılığı için önemli veriler içermektedir.⁷⁵ Öyle ki, daha çok coğrafya verilerine ağırlık veren raporlar ve çalışmalar yazsa da Hedin'in gittiği bölgelerdeki insanların günlük yaşayışlarından, örf ve adetlerine, tarihlerinden kültürlerine kadar pek çok alanda notlar düşmesi; eserlerini antropolojik ve folklorik verileri içinde barındıran canlı metinlere dönüştürmektedir. Özellikle, kendi otobiyografisi olan *My Life as an Explorer*, Doğu Türkistan civarındaki seyahatini konu edinen *Across The Gobi Dessert* ve aynı coğrafyadaki bir baka gezisini konu edinen *The Wandering Lake* Hedin'i ele aldığım bağlamda; onun Doğu Türkistan'ın tarihi, kültürü, tarihi coğrafyası ve gezilerin gerçekleştiği dönemki durumu hakkında bilgi sağlamaktadır.

⁷¹ Laszlo Rasonyi, "Sir Aurel Stein", s. 251.

⁷² Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s. 225.

⁷³ Ray Howgego, *The Book of Exploration*, s. 302.

⁷⁴ Luciano Petech, "Sven Hedin (1865-1952)", *East and West*, C. 3, S. 4, Ocak 1953, s. 220.

⁷⁵ Aleksandr Kolesnikov, *Rus Seyyahların Gözüyle Kaşgar*, s. 29-30.

Sonuç

Bu çalışmada eski Türk tarihyazımının doğmasında başlıca amil olan, ona ana kaynaklarını sağlayan, Batı kaynaklı çalışmalar dört ana kategori halinde sınıflandırılarak ele alınmıştır. Bahis konusu dört unsur, Batı Avrupa (Fransa-İngiltere-Almanya) kökenli şarkiyat çalışmaları içerisinde ortaya çıkan külliyat, Macar milliyetçiliğinin kendi köklerini Asya'da bulma arayışı bağlamında Türkler hakkında ortaya çıkan veriler; Rus şarkiyatçıların işgal ettikleri coğrafyayı tanıma/tanımlama gayesiyle başlattıkları çalışmalar içerisinde ortaya çıkan veriler ve Batılı kâşiflerin okyanusları fethettikten sonra gözlerini İç Asya'ya çevirmeleri neticesinde ortaya çıkan yazın, olarak ortaya konmuştur. Denilebilir ki eski Türk tarihçiliğinin Türkiye'deki tarihi, başlangıçta, yukarıda çerçevesini çizdiğim ve ana hatlarıyla ortaya koymaya çalıştığım külliyata dayanmaktadır. Günümüzde dahi kaleme alınan çalışmaların pek çoğu özü itibarıyla burada işaret edilen külliyatın oluşturduğu kaynak havuzundan beslenmektedir.

İlgili dört kategorinin her birinin ortaya çıkartılma motivasyonu birbirinden farklı olarak gelişmiştir. Hatırlatmak icap ederse, Batı Avrupa merkezli çalışmalarda kolonyalizmin ve şarkiyatçılığın bilim insanlarının odağında olduğu görülmektedir. Macar araştırmacılar, meseleye Urallar doğusundaki bir ana vatan iddiasının tarihi arka planını dolduracak Turancı arayışlar bağlamında yaklaşmaktadır. Rusya merkezli çalışmalarda ise, yayılma politikaların ve işgalcinin işgal ettiği toprakları tanıma/tanımlama düşüncesi hakimdir. Buna şarkiyatçılığın Rus biçimi de demek mümkündür. Son kategori olan keşif gezileri de yine şarkiyatçılık bağlamından ayrı düşünölmeyecek fakat egzotikleştirmenin doruk noktasına ulaştığı çalışmalar olarak düşünölebilir. Başlangıçta Türk tarihine dair akademik ilginin esas amaç olmamasına rağmen zaman içerisinde uzmanlaşma arttıkça ve kaynaklar deşifre edildikçe Türk tarihçiliğinin bir araştırma nesnesi olarak giderek daha çok ilgiyi üzerine çektiği söylenebilir.

Türkiye'de eski Türk tarihçiliğini başlatan isimler çoğunlukla Avrupalı merkezlerde üretilen bu çalışmalardan istifade ederek yola

90 Eski Türk Tarihçiliğinin Avrupa'da Doğuşu

çıkışlardır. Günümüzde eski Türk tarihi ile ilgili bir araştırmaya girişmek isteyen araştırmacıların, bu ilk dönem eserlerine atıf yapmaksızın çalışmalarına devam etmeleri oldukça nadirdir. Bu durum, eski Türk tarihçiliğinde bugün dahi devam eden filoloji/terminoloji gibi sathi problemlerle birlikte, kavramlar ve terimler üzerinde süregiden zihni temelli daha derin anlaşmazlıkların altında yatan esas unsurdur. Bu çalışmada temel olarak, disiplinin Avrupalı köklerine ansiklopedik bir bakış açısıyla ve kuşatıcı bir tavırla yaklaşarak, ilgili çalışmaların derli toplu bir biçimde ortaya koymak ve deyim yerinde ise eski Türk tarihçiliğinin Avrupa'daki kuluçka yıllarının bir muhasebe dökümünü yapmak istenmektedir. Böylelikle eski Türk tarihine yönelen araştırmacıların, beslendikleri temel çalışmaların kökenleri hakkında bilgi sahibi olacakları umulmaktadır.

Kaynakça

AKBABA, Yusuf, *Türkiye'de Eski Türk Tarihçiliği*, Yazıgen Yayınevi, İstanbul 2018.

AKÇURA, Yusuf, *Türkçülüğün Tarihi*, Kaynak Yayıncılık, İstanbul 2013.

ALYILMAZ, Cengiz, "Orhun Yazıtları", *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara 2002, s. 754-764.

AYDIN, Cengiz-Tahsin Görgün, "Herbelot", *DİA*, C. 17, s. 219-220.

AYDIN, Erhan, *Taşa Kazınan Tarih Türklerin İlk Yazılı Belgeleri*, Kronik İstanbul 2018.

BAİKALOV, Anatole, "The Conquest and Colonisation of Siberia", *The Slavonic and East European Review*, C. 10, S. 30, Nisan 1932, s. 557-571.

BAYKARA, Tuncer, "1951 Müsteşrikler Kongresi ve Türk Kültürü El Kitabı", *Zeki Velidi Togan İlmî Hayatı Eserleri Siyasi Faaliyetleri Hatıralar*, Ed. Serkan Acar, Akçağ Yayınları, Ankara 2017, s. 69-75.

BERKES, Niyazi, "Ziya Gökalp: His Contribution to Turkish Nationalism", *Middle East Journal*, C. 8, S. 4, Sonbahar 1954, s. 375-390.

BREGEL, Yuri, "Barthold and Modern Oriental Studies", *International Journal of Middle East Studies*, C. 12, S. 3, Kasım, 1980, s. 385-403.

CAHUN, Leon, *Asya Tarihine Giriş: Türkler ve Moğollar*, Terc. İnan Kaya, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2013.

COHEN, Alvin, "In Memoriam: Wolfram Eberhard, 1909-1989", *Central Asiatic Journal*, C 34, S. 3/4, 1990, s. 125-133.

ÇAPRAZ, Hayri, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, 2011, s. 51-78.

ÇOBAN, Erdal, "Laszlo Rasonyi", *DİA*, C. 34, s. 459-460.

DE GUIGNES, Joseph, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi*, Terc. Hüseyin Cahit, Yay. Haz. Erol Kılınc, C. I, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.

DELANTY, Gerard, *Avrupa'nın İcadı*, Çev. Hüsamettin İnaç, 4. Baskı, Adres Yayınları, Ankara 2014.

EVANS, Charles, "Vasilii Barthold: Orientalism In Russia?", *Russian History*, C. 26, S. 1, İlbahar 1999, s. 25-44.

EYİCE, Semavi, "Vasilij Viladimiroviç Barthold", *DİA*, C. 5, s. 85-87.

HAYİT, Baymirza, "Türkistan'ın Adı Üzerine", *Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, TDAV Yayınları, İstanbul 1987, s. 209-223.

HOWGEGO, Ray, *The Book of Exploration*, Wiedenfeld&Nicolson, London 2009.

HOWORTH, Henry Hoyle, "Introduction to the Translation of the Han Annals", *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, C. 3, 1874, s. 396-401.

KAHN, Zadoc, "David Leon Cahun", *Jewish Encyclopedia*, C. 3, s. 492-493.

KAHRAMAN, Kemal, "Lajos Ligeti", *DİA*, C. 27, s. 188-189.

KANLIDERE, Ahmet, "Çağdaş Türk Dünyası Tarih Yazıcılığı: Tarihsel Süreç Eğilimler ve Kavramsal Sorunlar", *Türk Tarihinin ve Tarihçiliğinin Meseleleri*, Ed. Ahmet Şimşek-Mehmet Topal, Yazıgen Yayınları, İstanbul 2019, s. 79-116.

KIRIMER, Cafer Seyidahmed, *Rus Yayılmacılığının Tarihi Kökenleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.

KISH, George, "Early Thematic Mapping: The Work of Philippe Buache", *Imago Mundi*, C. 28, 1976, s. 129-139.

92 Eski Türk Tarihçiliğinin Avrupa'da Doğuşu

KNIGHT, Nathaniel, "Grigor'ev in Orenburg, 1851-1862: Russian Orientalism in the Service of Empire?", *Slavic Review*, C. 59, S. 1, İkbahar, 2000, s. 74-100.

KOÇAK, Birgül, "Uluslararası Oryantalistler Kongreleri (1873-1973) Üzerine Bir Değerlendirme", *Kebikeç*, S. 34, 2012, s. 257-294.

KOLESNİKOV, Aleksandr, *Rus Seyyahların Gözüyle Kaşgar*, Çev. Rakhat Abdieva, TTK Yayınları, Ankara 2010.

KONOW, Sten, "Vilhelm Thomsen", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, S. 4, 1927, s. 929-934.

KÖPRÜLÜ, Orhan, "İslam Ansiklopedisi", *DİA*, C. 21, s. 43-44.

KUSHNER, David, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Çev. Mehmet Zeki, Ay Köprüsü Yayınları, İstanbul 2004.

LAUFER, Berthold, "Edouard Chavannes", *Journal of the American Oriental Society*, C. 38, 1918, s. 202-205.

LEHNER, Georg, "From Enlightenment to Sinology Early European Suggestions on How to Learn Chinese, 1770-1840", *Asian Literary Voices: From Marginal to Mainstream*, Ed. Philip F. Williams, Amsterdam University Press, Amsterdam 2010, s. 71-92.

LİGETİ, Lajos, *Bilinmeyen İç Asya*, Çev. Sadrettin Karatay, TDK Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2011.

NEMETH, Gyula *Attila ve Hunları*, Terc. Şerif Baştav, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara 1982.

OLDHAM, Charles William, "Sir Aurel Stein", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, S. 1, Nisan 1944, s. 81-86.

ORAL, Mustafa, *Türkiye'de Romantik Tarihçilik (1910-1940)*, Asil Yayıncılık, Ankara 2006.

ORKUN, Hüseyin Namık, *Türkçülüğün Tarihi*, Kömen Yayınları, Ankara 1977.

_____, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Birleştirilmiş 3. Baskı, Ankara 2011.

ÖZKAN, Murat, "Bekoviç Gibi Kaybetmek: Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy'in 1717 Hive Seferi", *MUTAD.*, C. 5, S. 1., s. 93-111.

ÖZTÜRK, Murat, *Türk Tarihine Katkıları Yönüyle Wolfram Eberhard (1909-1989)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ 2009.

PETECH, Luciano, "Sven Hedin (1865-1952)", *East and West*, C. 3, S. 4, Ocak 1953, s. 220-221.

RASONYİ, Laszlo, "Sir Aurel Stein", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, C. 14, S. 3, 1962, s. 241-252.

ROSS, Denison, "The Orkhon Inscriptions: Being a Translation of Professor Vilhelm Thomsen's Final Danish Rendering", *Bulletin of the School of Oriental Studies*, C. 5, S. 4, Londra, s. 861-876.

SAİD, Edward, *Şarkiyatçılık*, Pınar Yayıncılık, 3. Basım, İstanbul 1991.

SCHİMMELPENNİNCK, David, *What is Russian Orientalism?*, Yale University Press, London 2010.

TAŞ, Dilek, *Orta Asya'ya Düzenlenen Keşif Seferleri Sir Marc Aurel Stein'in Hayatı Ve Eserleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2015.

TAŞTAN, Yahya Kemal, *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

TOLZ, Vera, "Orientalism, Nationalism, and Ethnic Diversity in Late Imperial Russia", *The Historical Journal*, C. 48, S. 1, Mart 2005, s. 127-150.

UYDU YÜCEL, Mualla, "Türk Tarihine Türk Tarihçiliğine Adanan Bir Ömür: İbrahim Kafesoğlu", *Düşünce Dünyasında Türkiz*, S. 31, Ocak-Şubat 2015, s. 9-20.

YUSUPOVIÇ YUSUPOV, Ferit, "Rusya Türkoloji'sinin Kurucusu V. V. Radlov", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Çev. Fatih Ekici, S. 52, 2015, s. 291-311.

YÜCE, Nuri, "Gyula Nemeth", *DÍA*, C. 32, s. 551-552.

